

УДК 811.161.3'23-027.542

Ала Яўгенаўна Леванюк*канд. філал. навук, дац., заг. каф. педагогікі пачатковай адукацыі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна***Ala Levanyuk***Candidate of Philological Science, Associate Professor,
Head of the Department of Primary Education Pedagogy
of the Brest State A. S. Pushkin University
e-mail: levonyuk.alla@mail.ru*

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦЫФІКА МОЎНЫХ АДЗІНАК У ЭТНАПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫМ АСПЕКЦЕ

Апісваецца праблема нацыянальна-культурнай спецыфікі моўных адзінак ў этнапсіхалінгвістычным аспекце. Разглядаецца, як ў лексіка-семантычных адзінках мовы адлюстроўваецца рэчаіснасць народа, які размаўляе на гэтай мове. Абгрунтоўваецца, што нацыянальна-культурная спецыфіка моўных адзінак прысутнічае на ўсіх моўных узроўнях: у граматыцы, у сінтаксісе, нават у фанетыцы. Аднак найбольш яскрава яна выяўляецца ў спецыфічных адзінках мовы, якія непасрэдна і прамі адлюстроўваюць пазамоўную рэчаіснасць, называюць прадметы і з'явы навакольнага свету. Да такіх адзінак належаць словы і фразеалагізмы, а таксама афарызмы, прыказкі, прымаўкі, крылатыя выразы і іншыя ўстойлівыя ўтварэнні – выслоўі. Падкрэсліваецца, што толькі этнапсіхалінгвістычны аспект можа хоць і часткова, але забяспечыць комплексны дынамічны рагляд спецыфікі моўных адзінак.

Ключавыя словы: моўная адзінка, культура, этнас, псіхалінгвістыка, афарызм, выслоўе, этнапсіхалінгвістыка.

National and Cultural Specificity of Language Units in the Ethnopsycholinguistic Aspect

The problem of national and cultural specifics of language units in the ethnopsycholinguistic aspect is described. It is considered that the image of the world of a nation is reflected in the lexical-semantic units of its native language. It is substantiated that the national and cultural specificity of language units is present at all language levels: in grammar, in syntax, even in phonetics. However, it is most clearly expressed in specific units of language, which directly reflect extralinguistic reality, name objects and phenomena of the surrounding world. Such units include words and phraseological units, as well as aphorisms, proverbs, sayings, popular expressions and other stable formations. It is emphasized that only the ethnopsycholinguistic aspect can, albeit partially, provide a comprehensive dynamic analysis of the specifics of linguistic units.

Key words: language unit, culture, ethnos, psycholinguistics, aphorism, saying, ethnopsycholinguistics.

Уводзіны

Нацыянальная (этнічная) культура ніколі не выяўляецца як сума ўсіх актаў жыццядзейнасці людзей адпаведнавага этнасу. Яе цэнтр утварае тая дзейнасць, што склалася ў працэсе калектыўнага суіснавання. Гэта правілы паўсядзённай камунікацыі, дзелавых зносін, этыка і, перш за ўсё, мова. Ю. С. Маслаў сцвярджае: «Кожная мова – абавязковая ўмова развіцця чалавечай культуры, дзіўная па тонкасці і дасканаласці прылада зносін, непераўздзены сродак фарміравання думкі і перадачы яе іншым людзям» [1, с. 4]. Таму мова – гэта не толькі частка культуры, яе прадукт і сродак, але і ўмова існавання нацыі, гэта і спасціжэнне культурнай інфармацыі, што закадзіравана ў ёй, а таксама вывучэнне фонавых фармантаў, якія ўключаюць пласты агульна-

чалавечых, рэгіянальных і нацыянальна-спецыфічных ведаў.

У культуры і псіхалогіі кожнага народа ёсць рысы, якія складаюць яго індывідуальную этнічную своеасаблівасць, і ёсць рысы, якія аб'ядноўваюць гэты народ з іншымі народамі ці групамі народаў, а таксама, зразумела, з усім чалавецтвам. Напрыклад, адны рысы аб'ядноўваюць беларусаў з усімі славянамі, другія – з літоўцамі і палякамі, трэція – з народамі, якія спавядаюць хрысціянства, чацвёртыя – з жыхарамі Еўропы і г. д. Народны менталітэт (культурна-псіхалагічная своеасаблівасць народа) фарміруецца са злучэння ўзаемадзеяння ўсіх «складнікаў», прычым этнічная індывідуальнасць вызначаецца не толькі індывідуальнымі асаблівасцямі народа, але і ўнікальнасцю самога злучэння індывідуальных

і групавых рысаў – злучэння менавіта «гэтых інгрыдыентаў» і менавіта ў такой непаўторнай «прапорцыі» [2, с. 37].

Нацыянальна-культурная спецыфіка моўных адзінак ў этнапсіхалінгвістычным аспекце

У лексіка-семантычных адзінках мовы адлюстроўваецца рэчаіснасць народа, які размаўляе на гэтай мове. Дакладна бачна, што навакольны свет кожнага народа і яго духоўны свет адрозніваюцца. Гэта спецыфіка мае сваё выражэнне ў некаторых асаблівасцях лексічнага значэння, семантычнай структуры слова і іншых адзінак. Інакш кажучы, мова замацоўвае ўсё тое, што прынята называць культурай.

Нацыянальна-культурная спецыфіка моўных адзінак прысутнічае на ўсіх моўных узроўнях: у граматыцы, сінтаксісе, нават у фанетыцы. Аднак найбольш яскрава яна выяўляецца ў спецыфічных адзінках мовы, якія непасрэдна і прамі адлюстроўваюць пазамоўную рэчаіснасць, называюць прадметы і з’явы навакольнага свету. Да такіх адзінак належаць словы і фразеалагізмы, а таксама афарызмы, прыказкі, прымаўкі, крылатыя выразы і іншыя ўстойлівыя ўтварэнні – выслоўі.

Раней у працах па афарыстыцы аналізаваліся семантычныя і структурныя асаблівасці афарызмаў, якія разглядаліся, як правіла, па-за якім-небудзь кантэкстам. У час росквіту структурнай лінгвістыкі вялікая ўвага надавалася выяўленню структурных асаблівасцяў падобных адзінак. Вучоныя Л. І. Кавалёва, А. С. Цяпкіна, Р. Я. Крэйдлін, Р. Л. Пермкоў, М. А. Чаркаскі, Н. Барлі, Л. І. Швыдка і інш. даследавалі лексічныя, граматычныя, стылістычныя характарыстыкі афарызмаў, класіфікавалі іх па тэматычным прынцеце, будавалі семантыка-сінтаксічныя мадэлі афарызмаў.

Пазней у сувязі з распаўсюджваннем антрапацэнтрычнага падыходу да моўных з’яў вызначалася перспектыва даследавання афарызмаў у кагнітыўным аспекце Я. В. Іванова, М. А. Красаўскі, А. У. Маркелава і інш.), з пазіцыі лінгвакультуралогіі (С. Р. Варкачоў, В. А. Дзмітрыева, В. Г. Дуброўская і інш.). У працах гэтых вучоных прадметам аналізу становяцца найбольш значныя для культуры канцэпты, якія аб’ектывуюцца ў афарызмах, рэканструюцца

асобныя фрагменты карціны свету. Афарызм пачынае разглядацца з пункту гледжання яго сувязі з экстралінгвістычнымі фактарамі ў кантэксце такіх паняццяў, як культура, карціна свету, моўная агульнасць, моўная асоба, этнасвядомасць і г. д. Афарызм даследуецца як лінгвакультурны тэкст, які фіксуе ў сваім змесце каштоўнасці і паводніцкія прыярытэты азначанай моўнай агульнасці, што праяўляецца пры міжмоўным параўнанні змешчаных у афарызмах культурных канцэптаў (Дзмітрыева, 1997; Арцёмава, 2000).

На сённяшні дзень афарыстыка – вельмі стракатая сукупнасць разнастайных падыходаў да вывучэння афарызма, якія, у сваю чаргу, адрозніваюцца неадназначнасцю і супярэчлівасцю ўнутры кожнага з іх (адпаведных навуковых дысцыплін). Актuality для афарыстыкі на сучасным этапе яе развіцця з’яўляюцца, па-першае, удакладненне межаў, прадмета, задач і праблем афарыстыкі як міждысцыплінарнай навукавай галіны ведаў, па-другое, вызначэнне асноўных падыходаў да вывучэння афарызма, па-трэцяе, абгрунтаванне ўнутры кожнага падыходу канцэптually, метадалагічна і тэрміналагічна несупярэчлівай інтэрпрэтацыі афарызма.

У цяперашні час можна назіраць, як разнастайныя падыходы да вывучэння мовы ўсё больш адыходзяць адзін ад аднаго, як прадстаўнікі таго ці іншага накірунку ў лінгвістыцы абмяжоўваюць свае даследаванні толькі яго вузкімі межамі і тэрмінамі. Канешне, не трэба змяншаць значэнне распрацовак асобных напрамкаў у вывучэнні мовы; безумоўна, глыбокія даследаванні асобных напрамкаў неабходныя. Тым не менш нельга таксама адмаўляць, што спалучэнне і каардынацыя розных падыходаў да вывучэння мовы і гаворкі, іх аб’яднанне можа даць вельмі плённыя вынікі для агульнага развіцця мовазнаўства. Больш за тое, у некаторых выпадках (калі не ў большасці) аказваецца проста немагчымым правесці выразную мяжу паміж рознымі аспектамі вывучэння мовы: гэтыя межы размытыя, розныя напрамкі «ўрываюцца» на тэрыторыю адзін аднаго, што дазваляе зірнуць на моўныя з’явы больш шырока, з розных пунктаў гледжання. Этнапсіхалінгвістыка – міждысцыплінарны ўнікальны навуковы эксперыментальна-геарэтычны накірунак, які

ўзнік у межах псіхалінгвістыкі як навукі пра маўленчую дзейнасць, але які не мае адзінства тэарэтычных палажэнняў нават у айчыннай навуцы. Гэтае адгалінаванне псіхалінгвістыкі вывучае нацыянальна-культурную варыянтнасць кагнітыўнага і камунікатыўнага бакоў маўленчай дзейнасці у:

а) маўленчых аперацыях, дзеяннях і цэласных актах маўленчай дзейнасці;

б) маўленчай свядомасці, г. зн. кагнітыўным выкарастанні мовы і функцыянальна эквівалентных ёй іншых знакавых сістэм;

в) арганізацыі (знешняй і ўнутранай) працэсаў маўленчых зносін [3, с. 192].

Трэба сказаць, што этнапсіхалінгвістыка – гэта навука інтэгратыўнага тыпу, якая аб'ядноўвае вывучэнне розных бакоў маўленчай дзейнасці як аднаго з відаў псіхічнай дзейнасці чалавека ў аспекце яе нацыянальна-культурнай варыянтнасці.

У этнапсіхалінгвістычным аспекце актуальнымі з'яўляюцца наступныя праблемы: характар вербальнай рэпрэзентацыі спецыфікі менталітету і, у прыватнасці, базавых этнічных і іншых каштоўнасцяў; стварэнне вербальных метадык устанаўлення спецыфікі вобразу свету прадстаўнікоў розных культур; вызначэнне параметраў маўленчай дзейнасці, якія могуць быць пакладзены ў аснову супастаўлення характару маўленчых зносін у разнастайных лінгвакультурных агульнасцях. У камунікатыўна-прагматычным аспекце важным з'яўляецца і ўстанаўленне маўленчых спосабаў устаранення гэтых адрозненняў, таму істотнае месца ў этнапсіхалінгвістычных даследаваннях займае вывучэнне нацыянальна спецыфічнага кампанента значэння слова, а таксама асблівасцяў граматычнай і сінтаксічнай структур розных моў.

Лінгвістычная традыцыя вывучэння фіксацыі нацыянальна-культурных асаблівасцей свядомасці ў мове грунтуецца на тым, што спецыфічны культурны змест можа быць прадстаўлены ў лексіке мовы некалькімі спосабамі: у культурных семах, праз культурны фон, у культурных канцэптах і ў канатацыях. Таму семантыка лексічнай адзінкі вывучаецца з боку наяўнасці ў яе структуры так званых нацыянальна спецыфічных семем (у выпадках поўнай безэквівалентнасці лексем); наяўнасці канцэптуальнай спецыфікі лексемы (пры выяўлен-

ні сэнсавых лакун паміж мовамі і адрозненняў у ацэначным і эмацыянальных кампанентах семантычнай структуры слова); нацыянальна спецыфічнай стылістычнай дыферэнцыяцыі лексікі; уласна моўных адрозненняў паміж адзінкамі дзвюх моў, звязаных з іх унутранай формай і не абумоўленых культурай [4, с. 280].

Асабліва цікавымі для этнапсіхалінгвістычнага аналізу ўяўляюцца такія моўныя выразы, у якіх камунікатыўны намер не выяўлены наўпрост у вербальнай форме выказвання. Яркая разнавіднасцю такіх выказванняў з'яўляюцца афарызмы. Афарызм – гэта складаны моўны і маўленчы феномен. Ён уяўляе сабой структурнае ўтварэнне, якое мае сваю ўнутраную арганізацыю. Наогул любое выказванне – гэта, па сутнасці, працэс вербалізацыі думкі. Менавіта такія працэсы вывучае псіхалінгвістыка.

Вытворчасць маўлення не абмяжоўваецца толькі выкарыстаннем структур мовы. Яно абаянаецца на параджэнне якасна новага: славеснае фармуляванне прыводзіць да зменаў, крысталізацыі першапачатковай ідэі. Эксперыменты паказваюць, што маўленне плануецца і рэалізуецца не паслядоўна, слова за словам, сказ за словам, а інакш, больш кампактна, цэласна.

Існуе думка, што параджэнне выказвання – акт творчасці, паколькі мова, несумненна, валодае эстэтычнымі рэсурсамі, а маўленне нясе той ці іншы эстэтычны эфект. Калі ўтварэнне новых слоў не заўсёды мае месца, то знаходжанне новых сінтагматычных сувязей і новых кантэкстаў для ўжо вядомых слоў, безумоўна, абавязковае для паэтычнага і пісьменніцкага майстэрства і, перш за ўсё, пры стварэнні афарызмаў, напрыклад: *Як страшна жыць усё ж у прошлым часе!* (А. Белая); *Каб акрылена жыць сёння і ўпэўнена крочыць у заўтра, трэба ведаць, што было ўчора* (У. Ліпскі); *Трэба заставацца чалавекам на зямлі, хто б ты ні быў на папярту!* (У. Ліпскі); *Каб пахваліць гаспадара, дык яшчэ не значыць, што трэба зганьбіць іншых* (З. Бядуля); *Пра сына гаварыць будучы, а бацькава імя добрым словам успамянуць* (Л. Калюга); *Якога ліха, браце мой, тоўніцца там, дзе ўжо і ўздоўж, і ўпоперак, і наўскасяк* (Я. Брыль); *Прыгожаму не трэба ўпрыгажэнняў, як доказу для мудрасці не трэба* (М. Аляхновіч); *Палку ў зямлю ўтыркнуў –*

ужо ўсё і па-інакшаму. А калі гэтая палка ды яшчэ парасткі пусціць... (В. Казько); Усяму павінна быць мяжа, усяму ёсць канец (В. Казько); Падзеленая радасць кранае душу яшчэ мацней (Л. Левановіч) і інш.

Па знешняму выгляду афарызм – гэта чыстае разважанне, таму афарыстыка абавязана на меркаванне і працу не вобразам, а думкай. Але, з другога боку, паколькі афарыстычнае выказванне з’яўляецца аб’ектам слоўнай мастацкай творчасці, у аснове якой закладзена мысленне вобразамі, то і ў афарызме прысутнічае вобразнасць, якая схавана за разважаннем. Прырода вобразнасці афарыстычнага выказвання можа быць дастаткова ёмістай і выразнай. Пералічым найбольш выражаныя кампаненты, якія ўзмацняюць мастацкі эффект афарыстычнага выказвання.

Па-першае, гэта метафарычная афарбоўка. Шматлікія афарызмы маюць такую відавочную метафарычную афарбоўку. Паняцці, якія ляжаць у аснове афарызма, замацоўваюцца паміж сабой па прынцыпе асацыятыўнай сувязі, напрыклад: *Ваўку аўсянкі не наварыш, Мясоў давайце на папас* (М. Лужанін); *І авечка хоць дурная, А ваўка ж пазнае* (Ф. Багушэвіч); *Здрадзіў мове – здрадзіш продкам, Будзеш век ваўком хадзіць* (К. Турко); *Чым быць хочаш! – не быць скотам...* (Я. Купала); *Хоць аблыселя, крывая, Ужо трухлявая зусім, Ды чын акадэмічны мае, І любіць кіраваць усім* (М. Танк); *Ёсць і ў мяне сябры такія: Адзін з іх – патака не твар, А ноч сядзіць, прыгнуўшы шыю, Па мне рыхтуючы удар* (П. Броўка); *А што, скажы, з такім рабіць, Што вучыць мора пераплыць, Не пераплыўшы ручая* (П. Броўка); *А той, як ёсць, увесць з цытат, Ніводнай кропелькі свайго* (П. Броўка); *Я б не сказаў, што кожны доктар Вядзе свой род ад Скарыны* (М. Лужанін); *Ад прыроды шпак, а выпендрываецца, як калібры* (Р. Барадулін); *Кароль на месцы пешкі надта смешны, Ды ў дзесяць раз пацешней пешка У каралёвай шапцы й сабалях* (М. Рудкоўскі) і інш.

Па-другое, афарызмы могуць уяўляць сабой моўную гульню, разнавіднасцю якой з’яўляецца каламбур. Разнастайныя тыпы каламбурнай гульні (абыграванне аманімічных і мнагазначных слоў, гульня ў памылкі друку, выкарыстанне новаўтварэнняў вытворных слоў і г. д.) з’яўляюцца базай для

моўнага жарта, таму добры каламбур – вялікае мастацтва: *Па віду пан і ходзіць панам, А спіць напэўна пад парканам* (Я. Колас); *Не так жыць, як дажываць* (Г. Марчук).

Па-трэцяе, у выніку сваёй мініяцюрнасці афарызм раскрываецца ў інтэртэкстуальных сувязях з адпраўкай на крыніцу, цытату, аўтара і г. д. Інтэртэкстуальныя ўключэнні (трансфармаваныя фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі) аказваюць уплыў на семантычнае значэнне афарыстычнага тэксту, узбагачаючы яго новымі сэнсамі і, у некаторых выпадках, служачы сродкам стварэння камічнага эфекту: *Калі ў мазгах не ўправіць вывіх, Не ўцішыцца настырны госьць* (М. Лужанін); *І звычку ведаю другую: Крычаць, нібы ўсяго дабраў, Задзерці нос, як патрабуе Звышсарамлівая мараль* (М. Лужанін); *Добры агонь на чужыне, Толькі грызе вочы дым* (М. Танк); *Калі твор быў добры, дык ставілі чарку, А калі дрэнны – халтуршчыка білі па карку* (М. Танк); *Гарбатага, кажуць, Выправіць толькі магіла, Знаць, застануся такім, Якім наша зямля нарадзіла* (М. Танк); *Усе гавораць, што адзін Хоць з’еш вала – адна хвала* (М. Танк); *Але галоднаму і ў сне, Знаць, сняцца хлеба крошкі* (М. Танк); *Сілай міл не будзеш, Як гавораць людзі* (М. Танк); *У цябе язык, хоць лапці ім пляці!* (М. Танк); *Маю сувязі паўсюды – Верыць дурань толькі ў цуды!* (Р. Барадулін); *Жыццё пражыць – не поле перайсці...* *Ды ўсе і поле, і жыццё праходзяць* (М. Рудкоўскі) і інш.

І нарэшце, у сэнсавай структуры афарызма можа быць закладзена парушэнне прычынна-выніковых сувязей, якое выклікае алагізм паняццяў і перавёрнутасць вобразаў – парадокс, менавіта таму афарызмы будуруюцца на парадаксальнасці, нечаканасці разважання, якое ў іх змяшчаецца: *Пісаць пачынаю ўсё горш і я і горш – Пара выбіраць акадэмікам* (М. Танк); *Абмацкам ходзяць сляпыя – не дзіва. Відзючы ж у яму як скача?!* (Ф. Багушэвіч); *Каб вешацца – трэба таксама сумленне займець* (У. Караткевіч); *Хваробы лечыць і атрутамі* (М. Багдановіч); *Пекна спяваюць і жабы* (М. Багдановіч) і інш.

У цяперашні час актуальнасць лінгвістычных даследаванняў абумоўлена антрапацэнтрычнай парадыгмай сучаснага мовазнаўства. У рэчышчы гэтай парадыгмы праводзяцца даследаванні нацыянальна-куль-

турнай адметнасці мовы. На першы план выхаздзіць даследаванне мовы з улікам моўнай асобы і моўнага калектыву. У гэтай сувязі можна адзначыць усё нарастальную цікавасць да нацыянальна-культурнага аспекта даследавання мовы, да даследавання адзінак мовы і маўлення, якія адлюстроўваюць з'явы, тыповыя для краіны і народа – носбітаў мовы – і не ўласцівыя прадстаўнікам іншай лінгвакультурнай агульнасці. У рэчышчы гэтых даследаванняў афарызм лепш за ўсё адлюстроўвае менталітэт этнаса.

Афарызм як унікальны вербальны сродак і прадукт пазнання рэчаіснасці з дапамогай абагульнення яго асобных прыватных з'яў і разнастайных сувязяў паміж імі з даўніх часоў шырока выкарыстоўваецца ў многіх сферах духоўнага і сацыяльнага жыцця чалавека. Афарызмы распаўсюджаны ў мове фальклору і мастацкай літаратуры, рэлігійных і філасофскіх твораў, у сферы навукова-тэхнічнай камунікацыі, юрыдычных і публіцыстычных тэкстах, у прамоўніцкай і штодзённай гаворцы.

Афарыстычны фонд мовы адлюстроўвае менталітэт нацыянальнай моўнай асобы, яе псіхалогію і культуралагічныя каштоўнасці і з'яўляецца адным з найбольш «культураносных» пластоў мовы, напрыклад, у польскай мове: *Я всегда готов полностью пересмотреть свои суждения, взгляды, оценки, если встречу убедительные доказательства противоположной точки зрения («Нечто вроде кредо»); Безвкусица – всегда подражание чему-то такому, что некогда излучало сияние подлинности, а после копировалось и вылизывалось, пока не опустилось на самое дно (С. Лем); Молчание – не золото. Но определенная цена у него все-таки есть; Самоубийство – это побег, а побег – это для трусов; Спорит либо дурак, либо подлец. Первый – не знает, а спорит, второй знает, но спорит (А. Сапковский); Нет человека, которому бы в жизненной лотерее доставались одни выигрыши (Б. Прус); Вы говорите: дети меня утомляют. Вы правы. Вы поясняете: надо опускаться до их понятий. Опускаться, наклоняться, сгибаться, сжиматься. Ошибается. Не от того мы устаем, а от того, что надо подниматься до их чувств. Подниматься, становиться на цыпочки, тянуться. Чтобы не обидеть; Одна из грубейших ошибок – считать, что педагогика является наукой о*

ребёнке, а не о человеке; Уважайте текущий час и сегодняшний день! Уважайте каждую отдельную минуту, ибо умрет она и никогда не повторится (Я. Корчак); у русской: Если слабый и глупый человек жесток – это противно, но если умный и смелый жесток – это страшно; С добром надо спешить, а то оно может остаться без адресата; Я обязан все вспомнить и записать... А потом вырвать незначительное, способное лишь отвлечь. Вспомнить и записать (А. Алексин); А уж как сделать так, чтобы было интереснее – Вас никто не научит, это в своей душе ищите; Без таланта вранья нет таланта писателя (А. Белянин); В карете прошлого никуда не уедешь; В совершенствовании человека – смысл жизни; Личный эгоизм – это родной отец подлости (М. Горький); у белоруской: Творчасць – гэта вечны сыход упрочкі ад тых, каго любіш (В. Акудовіч); Як страшна жыць усё ж у прошлым часе! (А. Белая); Прозвішча – гэта падручнік, на якім можна вывучаць чалавека... (У. Ліпскі); Будзь сам сабою, Беларус... (З. Бядуля); Грошы раздва – і з'еў чалавек, а разумнае слова жыве цэлы век (З. Бядуля); У гультая заўсёды гэтак: «Ат! я потым», а той «потым», як яўрэйскае «пачакай» (Л. Калюга); Народ і ў грубасці сваёй мудры (Я. Брыль) і інш.

Усходнеславянская афарыстыка апрацавана і сістэматызавана не так добра, як, напрыклад, старажытнагрэцкая афарыстыка. Многія рысы ўсходнеславянскай афарыстыкі страцілі свой першапачатковы сэнс і зліліся з хрысціянствам, а некаторыя дайшлі да нашых дзён у скажоным выглядзе. Асноўная частка ўсходнеславянскай афарыстыкі зафіксавана ў фальклору (песнях, казках, былінах, паданнях, прытчах, прыказках, прымаўках і да т. п.). Нашы продкі беражліва захоўвалі і перадавалі сваім нашчадкам мудрасць, якой былі надзелены. Мудрасць нашых бацькоў заключалася ў іх светапоглядзе і мове. У ведах, што валодалі нашы прашчурны, ёсць глыбокі сэнс існага быцця. Славяне заўсёды выразна ведалі і разумелі сваё месца ў гэтым свеце. Ведалі таямніцы прыроды, ведалі свой шлях, жылі па гонару і правілах. Не ставілі матэрыяльнае вышэй духоўнага. Пералічым толькі некаторыя старажытныя прынцыпы ўсходніх славян, што адлюстроўваюць славянскі менталітэт і пацверджаны афарызмамі.

Дабрыня – самая важная якасць усходніх славян. Шлях славяніна ўнутры сябе дзеліцца на мноства індыўідуальных шляхоў. Ён вядзе нас да свядомасці адзінства ўнутранага і знешняга. Да атрымання гармоніі з сабой і навакольным светам. Важна разумець і выразна ўсведамляць, што, толькі актыўна прымаючы ўдзел ва ўсім, што нас акружае, думаючы добра, робячы добра і кажучы добра, мы зробім гэты выдатны свет тым самым месцам, дзе нам усім будзе добра: у рускіх: *От добра, добра не ищут; Не делай добро ради добра; Добро тво- рить – себя веселит;* у беларусаў: *Не глядзі, каб скоро, а глядзі, каб добра; У добрай галавы сто рук; Добраму ўсюды добра; у ўкраінцаў: Добре ім'я краще багатства; Хто добре робить, тому зло не шкодить; Добро довго пам'ятається, а зло ще довше.*

Абарона сваёй радзімы заўсёды была галоўным элементам выхавання. Нашы продкі заўсёды былі выдатнымі ваярамі, не шкадавалі сябе і гатовыя былі ахвяраваць сабой дзеля захавання і абароны свайго роду, сваіх тэрыторый, сваіх нашчадкаў, калі пад пагрозай быў род або родная зямля. Аб вернасці простага мужыка, гатовага ахвяраваць сваім жыццём, складзена нямала былін. Адвага і годнасць, на першы погляд, самых простых, нічым не характэрных людзей ёсць тое, што абараняе нашы землі мацней любога шчыта і любой зброі: у рускіх: *И один в поле воин, коль ладно скроен; С родной земли умри, но не сходи; Кто Родину любит, тот врага рубит;* у беларусаў: *Хто радзіме здраджвае, тым народ пагарджае; Радзіма – маці, умеі за яе пастаяці; У сваім краю, як у раю; у ўкраінцаў: Жити – Вітчизні служити; Без відваги зазнаеш зневаги; За народ і волю віддамо життя і долю.*

Любоў да роднай прыроды. Мудрасць славян выяўлялася ў іх меркаваннях, поглядах і светапоглядах на навакольны свет. Да прыкладу, нашы продкі верылі, што ўсё матэрыяльнае, усё жывое валодае сваёй душой. Не бяры ніколі больш, чым табе трэба для пражытка, не забівай жывое для веселасці і дзеля забавы, ахоўвай, абараняй прыроду, без яе не будзе і нас, мы частка яе, і яна дае нам жыццё, сілу і ўсё самае патрэбнае – славяне выразна ўсведамлялі і разумелі ўсё гэта і адносілі сябе да прыроды адпаведным чынам. Бо за любое разбуральнае

дзеянне рана ці позна прыйдзеца адказаць: у рускіх: *Кто мать-землю любит, тот и голодным не будет; Нет плохой земли, есть плохие хозяева; Велика святорусская земля, а везде солнышко;* у беларусаў: *Не чакай літасці ад прыроды, сам садочек садзі, сам і вырасці; Уся прырода красуецца вясною; Дрэва хутка садзяць, ды не хутка з яго плод ядуць; у ўкраінцаў: Природа одному матери, другому – мачуха; Дасть небо дощ, а земля – жито; Весною горшки порожняются, а восени – полнятся.*

Працавітасць. Ні для каго не сакрэт, што славянскі народ заўсёды адрозніваўся працавітасцю, стараннасцю і цяпеннем. Гэтая выдатная якасць для любога чалавека. Самая цяжкая справа нашым продкам па плячы. З любой самай складанай сітуацыі ёсць выйсце. Галоўнае толькі праявіць цяпенне: у рускіх: *Не место красит человека, а человек место; От работы кони дохнут, а люди крепнут; Маленькое дело лучше большого безделья;* у беларусаў: *Чалавек без працы, што птушка без крылаў; Без працы няма чаго хлеба шукаці; Праца гадуе, а гультайства марнуе; у ўкраінцаў: Того руки не болят, що уміють; Труд чоловіка кормить; Трудова копійка годує довіку.*

Сіла роду. Само паняцце род аб'ядноўвае жывых, памерлых і яшчэ не народжаных. Чалавек без роду – самотны чалавек, ён слабы і ўразлівы. Захавальнікі роду вучылі маладое пакаленне, што кроў трэба захоўваць у чысціні. Гэта значыць не змешваць яе з чужымі народамі. Акрамя таго, славяне памяталі сваіх продкаў, паважалі старэйшых і шанавалі свой род. Яны разумелі, што парады старэйшых самых разумных і правільных. Не выпадкова ў суполцы заўсёды быў савет старэйшын, дзе вырашаліся самыя ключавыя, важныя справы і спрэчныя пытанні. У спадчыну нам засталася: у рускіх: *От терновника не жди винограда; Без рода хоть с моста в воду; От худого семени не жди доброго племени;* у беларусаў: *Яблык ад яблыні недалёка падае; Хто бацькоў шануе, той давеку не гіне; Без парады старых справа не пойдзе; у ўкраінцаў: Яке насіння, таке і плем'я; Яке дерево, такий і клин, який батько, такий і син; Від лося – лосенята, від свині – поросята.*

Чалавек жывы, пакуль яго памятаюць. Нашы дзяды-прадзеды і бацькі ведалі: жыві і працуй сумленна, будзь спагадным да чу-

жога гора і дапамагай іншым у бядзе. Тады памяць пра цябе, а значыць, і тваё жыццё будзе вельмі доўгімі: у рускіх: *Согласного стада и волк не берет; Родители трудолюбивы, и дети не ленивы; Живы родители – почитай, померли – поминай; у беларусаў: Хто бацькоў пачытае, той вякі не гіне; Не той бацька, маці, хто спарадзіў, а той, хто ўспайў, выгадаваў ды дабра навучыў; Згода ды лад у сям'і скарб; у ўкраінцаў: Вся родина разом, так і душа на місці; Сімейна злагода всього дорожче; У рідній сім'ї і каша гуці.*

Любоў і павага да сваёй сям'і. Трэба жыць асобна ад бацькоў, але ў тым жа горадзе ці раёне. У старажытнасці кожны меў свой дом. Кожнай новай сям'і будавалі новы дом, але побач з бацькамі, братамі і сваякамі. І гэта рабілі для таго, каб уся сям'я была ў адным месцы. Так прасцей спраўляцца з праблемамі. Але трэба памятаць, што бацькі ў старасці маюць патрэбу ў сыходзе і падтрымцы: у рускіх: *Хорошо там живет, где вместе сеется и жнет; Вся семья вместе, так и душа на месте; Семье, где помогают друг другу, беды не страшны; у беларусаў: У сям'і і каша гушчы; У нядружнай сям'і дабра не бывае; За агульным сталом ежа смачней; у ўкраінцаў: У сім'і дружать – живут не тужать; Сімейний горщик завжди кипит; Сім'я сильна, коли над нею дах один.*

Такім чынам, афарыстыка ўсходніх славян вельмі самабытная, хоць у ёй можна знайсці рысы, уласцівыя сусветнай афарыстыцы ў цэлым.

Афарызмы ніколі не характарызуюць аднаго чалавека. Яны маюць дачыненне да многіх і многага, калі не да ўсіх і не да ўсяго. Аднак нягледзячы на сваю ўніверсальнасць даволі часта афарыстычны выраз можа падказаць, якому народу ён належыць [5, с. 8]. Можна з упэўненасцю сказаць, што афарызмы – гэта нацыянальна маркіраваныя адзінкі, напрыклад: беларускія: *Усе шляхі прыводзяць не да Рыма, а да родных вербаў і бяроз* (У. Караткевіч); *Навошта каласы, калі няма васількоў?* (М. Багдановіч); *Мы помнім выразна і свежа, што спее ў Турцыі ў садах, а казку дзіўнай Белавежы ледзь разбіраем па складах* (М. Рудкоўскі); *Міхал лічыў Нясвіж Парыжам* (Я. Колас); *І смяецца, і плачацца так, як нідзе, у далонях маёй Беларусі* (С. Законнікаў); (параў-

наем, рускія: *Язык до Киева доведет; Москва слезам не верит; Окно в Европу; Москва не сразу строилась; Вот тебе, бабушка, и Юрьев день; Тяжела ты, шапка Мономаха; Было дело под Полтавой; Птенцы гнезда Петрова*) і г. д.

У афарыстычных выказваннях можна прачытаць і нацыянальныя рысы характару таго народа, якому яны належаць, напрыклад, спагадлівасць, чуллівасць, годнасць, патрыятызм, мужнасць, працавітасць беларусаў: *Быць чалавекам я рад. Быць ім хацеў бы заўсёды, а на ўсё іншае, брат, я не даю сваёй згоды* (М. Танк); *А душа наша – ўся са спагады* (Я. Колас); *Каб вешацца – трэба таксама сумленне займець* (У. Караткевіч); *Лётаць і лунаць на вышыні маеш права – поўзаць немагчыма!* (Р. Барадулін); *Калі ты выдаеш сябе за героя, то будзь ва ўсім героем* (І. Шамякін); *Відаць, найлепшае жыццёвае правіла: будзь добры да другіх і бязлітасны да сябе* (І. Шамякін); *Вытрымка – якасць, якая высока цэніцца* (І. Шамякін); *Без чалавечнасці не будзе вечнасці* (П. Панчанка); *У кароне, шапцы, каўпаку быць назаўсёды чалавекам* (М. Рудкоўскі); *Быць сабою самім і не лёгка й не проста...* (М. Рудкоўскі); *Незадаволенасць сабою рухае наперад, а не спаборніцтва* (П. Місько); *Чалавек павінен заўсёды быць вышэй за абставіны* (П. Місько); *Знаёмы нам даюцца для таго, каб іх абараняць, а не прыкрывацца імі!* (А. Карпюк); *Я сам сябе гатоў хутчэй навесіць, чым існаваць для непатрэбных спраў* (А. Куляшоў); *Без дабрыні мы не людзі, а голыя дрэвы* (Г. Марчук); *Хібам нашым ёсць апраўданне, подласці апраўдання няма* (А. Вярцінскі); *Кожны на свеце павінен рабіць справу сваю сумленна!* (А. Грачаннікаў); *Быць людзьмі. Не толькі імі звацца* (Л. Геніюш) і інш.

Нацыянальна-культурная каштоўнасць моўных афарызмаў выступае ў наступных адносінах: па-першае, такія афарызмы адлюстроўваюць нацыянальную культуру непадзельна, комплексна, усімі сваімі элементамі; па-другое, афарызмы адлюстроўваюць нацыянальна-культурны кампанент мовы адзінкамі свайго складу.

Заклучэнне

Даследаванне нацыянальна-культурнай спецыфікі моўных адзінак ў розных (лінгвістычным, культуралагічным, псіхала-

гічным, сацыяльным) аспектах нельга лічыць вычарпальным. Трэба ўлічваць ўсю разнастайнасць фактараў, якія ўплываюць на этнічна спецыфічную маўленчую дзейнасць: механізмы, якія ляжаць у аснове такой дзейнасці, спецыфіку маўленчай дзейнасці таго ці іншага этнаса, прынцыпы разумення міжкультурнай камунікацыі. Толькі этнапсіхалінгвістычны аспект можа забяспечыць комплекснае дынамічнае вырашэнне дадзенай праблемы.

Выкарыстоўваючы запазычаныя з іншых навук тэрміны: «нацыянальная (этні-

ная) самасвядомасць», «нацыянальны (этнічны) кампанент свядомасці», «нацыянальны (этнічны) вобраз свету», «менталітэт» – этнапсіхалінгвістыка ўстанаўлівае заканамерныя адпаведнасці паміж імі і структурай маўленчай дзейнасці, мадэлюючы працэсы рэпрэзентацыі/успрыняцця культуры. Гэта дазваляе мадэляваць вобраз свету індывіда як сістэму спосабаў прадстаўлення ведаў і думак пра сапраўдны і магчымы свет, прадстаўленую ў маўленчай дзейнасці [4, с. 281].

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Маслов, Ю. С. Введение в языкознание / Ю. С. Маслов. – М., 1994. – 272 с.
2. Мечковская, Н. Б. Язык и религия / Н. Б. Мечковская. – М. : ФАИР, 1998. – 352 с.
3. Леонтьев, А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Академия, 2008. – 288 с.
4. Пищальникова, В. А. История и теория психолингвистики : монография / В. А. Пищальникова. – М. : Р. Валент, 2021. – 488 с.
5. Гаўрош, Н. В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н. В. Гаўрош, Н. М. Нямковіч. – Мінск : Выш. шк., 2012. – 638 с.

REFERENCES

1. Maslov, Yu. S. Vviedeniye v jazykoznanije / Yu. S. Maslov. – M., 1994. – 272 s.
2. Miechkovskaja, N. B. Jazyk i rieligija / N. B. Miechkovskaja. – M. : FAIR, 1998. – 352 s.
3. Lieont'jev, A. A. Osnovy psikholingvistiki / A. A. Lieont'jev. – M. : Akadiemija, 2008. – 288 s.
4. Pishchal'nikova, V. A. Istorija i tieorija psikholingvistiki : monografija / V. A. Pishchal'nikova. – M. : R. Valient, 2021. – 488 s.
5. Haurosh, N. V. Afarystychnyja vysloui bielaruskikh pis'miennikau / N. V. Haurosh, N. M. Niamkovich. – Minsk : Vysh. shk., 2012. – 638 s.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 01.07.2022